

videtur motus hosce in rebus inanimatis et proprie naturalibus, qualia simplicia corpora sunt, extrinsecus esse, et pluribus rationibus hoc ostendit, sicut supradictum est. Causam enim, quae formam induxerit et esse rem fecerit, quam esse extrinsecus ait, motus quoque rei causam
5 esse arbitratur.

Verum quaestio de hac re non modo inter diversas sectas, verum etiam inter eiusdem Aristotelicae sectae studiosos oritur. Aliis enim (=gr. 9, 8) simplicia corpora per se moveri placet et in se principium motus habere, alii non ex se, sed ab alio et extrinsecus moveri opinantur. At vero
10 de motu, qui generationi secundum substantiam tribuitur, nemo est, qui causam propriam esse extrinsecus neget. Nulla res enim secundum idem et generat et generatur, et efficit et efficitur, et movet et movetur. Ita enim eadem res eadem esset potentia et actu, quod impossibile est. Quippe non ignis, non aqua, non ulla alia res sive animata sive
15 inanimata se ipsam generat, sed quod potentia ignis est, ab igne actu substante extrinsecus ad ignem actu producitur. Quo facto opinio illa exstat ignem a se ipso posse sursum moveri. Itaque in genere quoque animatorum ita effici creditur, ut natura, quae rei particularis generatur, hoc est mandaticia illa prima sive virtus sive facultas, a
20 natura generantis ac producentis, quae actu est, generetur et producat. Quae autem post sequuntur, ab ipsa iam generata natura, quae virtus quaedam vitalis et primum principium et actu aliquid sit, moveantur et fiant, donec ad postremum formae deveniatur, resque aut genere aut specie similis existat. Itaque efficiatur, ut partim extrinsecus,
25 partim intrinsecus fiat et moveatur, quod secundum substantiam gignitur.

Constat hoc idem planius Aristotelis verbis, quibus usum eum legimus, cum de quattuor causis loqueretur. Siquidem causam unde (=gr. 9, 9) principium motus a causa formali distinguit, rationali et quiditali.
30 Quodsi proprie natura compositi forma eius et quiditas est, hoc autem diversum est causae genus ab eo ipso, unde motus fieri non potest, ut compositi forma sit causa movens generationis eius compositi, sed unde principium motus, id generationem agat, necesse est, quod diversum a forma est, hoc est natura compositi. Hoc igitur proprie natura
35 ipsius est generantis extrinsecus et simpliciter actu substans, atque

---

2 ἔχουσα V ἔχοντα M

10 Arist. Phys. β 2. 194b, 13.

8 Ἐπὶ μὲν οὖν τούτων καὶ τις ἀμφιβολία τοῖς σοφοῖς καταλείπεται, οὐ τοῖς (=lat.8,7) ἐκ διαφόρων αἰρέσεων μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς δὴ τοῖς Ἀριστοτέλους αἰρεσιώταις. οἱ μὲν γὰρ ὑφ' ἑαυτῶν τά γε ἀπλᾶ σώματα τὰς τοιαύτας κινήσεις M 198 κινεῖσθαι καὶ ἐν ἑαυτοῖς τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως ἔχειν, οἱ δ' ὑφ' ἑτέρου καὶ ἔξωθεν τίθενται. ἐπὶ δὲ τῆς ὡς γενέσεώς τε καὶ οὐσίας λεγομένης κινήσεως 5 οὐδεὶς ὅς οὐ φρονεῖ ἔξωθεν εἶναι τὴν κυρίως αἰτίαν. οὐδὲν γὰρ αὐτὸ κατὰ τὸ αὐτὸ γεννᾶν καὶ γεννᾶσθαι, ποιεῖν καὶ ποιεῖσθαι, κινεῖν τε καὶ κινεῖσθαι. εἶναι γὰρ ἂν τὸ αὐτὸ δυνάμει καὶ ἐνεργείᾳ κατὰ τὸ αὐτό. τοῦτο δὲ εἶναι ἀδύνατον. οὔτε γὰρ τὸ πῦρ γεννᾶν ἑαυτὸ οὔτε τὸ ὕδωρ οὔτε τι τῶν ἐμψύχων ὅλως ἢ καὶ φυσικῶν, ἀλλὰ τὸ δυνάμει τῇ γε ἀτελεστέρα πῦρ ὑπὸ τινος ἔξωθεν 10 ἐνεργείᾳ πυρὸς ὄντος εἰς τὸ ἐνεργείᾳ πῦρ εἶναι προάγεσθαι. εἰς δὲ προηγμένον ἤδη καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ ἂν ἄνω κινεῖσθαι κατὰ τοὺς οὕτως ὑπολαμβάνοντας. ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. δι' ἃ καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ἐμψύχων τὴν μὲν γεννωμένην τοῦδε τινος φύσιν, τὴν καταβληθεῖσαν δηλαδὴ πρώτην δύναμιν, ὑπὸ τῆς τοῦ γεννῶντος τε καὶ προάγοντος φύσεως ἐνεργείᾳ οὐσης γεννᾶσθαι 15 τε καὶ προάγεσθαι. τὰ δὲ μετ' αὐτὴν ὑπ' αὐτῆς ἤδη τῆς γεννηθείσης φύσεως, δυνάμεώς τινος ζωτικῆς καὶ πρώτης ἀρχῆς καὶ ἐνεργείᾳ τι πάντως καὶ αὐτῆς οὐσης, κινεῖσθαι, ἕως ἂν ἐπὶ τὸ ἔσχατον εἶδος προῖη καὶ τούτου τύχη, οὐπερ ἐφίεται, ὅπερ ἢ γένει ἢ εἴδει ἐστὶν ὅμοιον, τῷ ἔξωθεν κινουντί τε καὶ ποιούντι αἰτίῳ, ὡς πῆ μὲν ἔξωθεν, πῆ δὲ ἔνδοθεν τὸ κατ' οὐσίαν γινόμενον γίνεσθαι 20 τε καὶ κινεῖσθαι.

9 Καὶ οἷς δὲ Ἀριστοτέλης τέτταρα αἰτιῶν εἶδη τίθεται, ταῦτο τοῦτο σαφέστε- (=lat.8,8) ρον δείκνυται. διορίζει γὰρ τὸ ὅθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως αἰτίον τοῦ εἰδικοῦ V 315^v τε καὶ κατὰ τὸν λόγον καὶ τὸ τί ἦν εἶναι. εἰ οὖν ἢ μὲν κυρίως τοῦ συνθέτου φύσις τὸ εἶδος αὐτοῦ καὶ τὸ τί ἦν εἶναι ἐστίν, τοῦτο δὲ ἄλλο εἶδος αἰτίας τοῦ 25 ὅθεν ἢ κίνησις, οὐκ ἂν εἴη τὸ τοῦ συνθέτου εἶδος αἰτίον τῆς αὐτοῦ γενέσεως κινήσις, ἀλλὰ τὸ ὅθεν ἢ ἀρχὴ τῆς κινήσεως, ὅπερ ἐστὶν ἄλλο τοῦ εἶδους, M 198^v ἦτοι τῆς φύσεως αὐτοῦ τοῦ συνθέτου. εἴη δ' ἂν τοῦτο κυρίως ἢ αὐτοῦ τοῦ γεννῶντος φύσις ἔξωθεν τε οὔσα καὶ ἀπλῶς ἐνεργείᾳ, καὶ ἔτι ἢ ἔξ αὐτῆς καταβληθεῖσα πρώτη ἀρχὴ καὶ φυσικὴ δύναμις, ἣν καὶ αὐτὴν φύσιν καλοῦσιν, 30 ὡς εἴρηται, ἔνδοθεν μὲν γε αὐτὴ κινουσα καὶ τι καὶ ἐνεργείᾳ οὔσα, κινουμένη δὲ ὁμῶς ὑπ' αὐτοῦ τοῦ γεννῶντος.

10 Εἰ δὲ φαίη Γεώργιος τούτῳ τῷ λόγῳ τό γε τοῦ συνθέτου εἶδος μὴ εἶναι (=lat.8,9) φύσιν, εἰ μὴ καὶ τῆς αὐτοῦ τοῦ συνθέτου γενέσεως εἴη ἀρχή, εἰ γε τῇ τοῦ συνθέτου γενέσει ἔπεται, φημὲν ὡς εἰ καὶ μὴ εἴη τὸ εἶδος ἀρχὴ τῆς τοῦ συν- 35 θέτου γενέσεως ἢ ὡς τὸ ὅθεν ἢ κίνησις, ἐστὶν ὁμῶς ἀρχὴ ἢ ὡς τέλος καὶ οὐ ἕνεκα. ὁ καὶ κυρίως ἐστὶν ἀρχή. οὕτω γὰρ καὶ κυριολεκτεῖν βουλόμενοι τὴν μὲν ὕλην καὶ τὸ εἶδος στοιχεῖα, αἰτίαν δὲ τὸ ὅθεν ἢ κίνησις, τό γε μὴν τέλος, ἀρχὴν ὀνομάζομεν. εἰ δὲ καὶ τὸ εἶδος τε καὶ τέλος συμπίπτουσι καὶ τὸ αὐτὸ εἰσιν, ὡς παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει ἐστὶν εὐρεῖν πολλαχοῦ, καὶ τὸ εἶδος 40 αὐτὸ ὡς τέλος ἐστὶν ἀρχή. συμπιπτόντων τε αὖ ἀλλήλοις κατὰ τὸν αὐτὸν φιλόσοφον τῶν τριῶν αἰτιῶν, τοῦ τέλους, τοῦ εἶδους καὶ τοῦ ὅθεν ἢ ἀρχῆς τῆς κινήσεως, ἔπεται αὐθις, ὡς εἰ τὸ ὅθεν ἢ κίνησις ἀρχὴ καὶ φύσις ἐστίν,

etiam, quod ex eo ipso mandatum est, principium primum virtusque naturalis, quae et ipsa natura vocatur, ut dictum est. Movet haec quidem intrinsecus et actu aliquid est, sed ita, ut ex generante primo dependeat. .

5 Atqui dicet Georgius sequi ex praedictis formam compositi⁹ naturam non esse, quando generationis ipsius compositi principium (=gr.9,10) esse non dicitur. Etenim forma compositi generationem consequitur. Facilis quidem est ad ista responsio, quamquam numquam intelligere eam adversarius potuit. Siquidem forma, quamvis unde motus prin-
10 cipium non sit, tamen est principium, ut finis et cuius causa agitur. Quod quidem proprie principium est. Sic enim proprie nominare solemus, ut elementa sint materia et forma, causa unde motus principium, finis. Quodsi forma et finis idem sunt, ut plerisque in locis apud Aristotelem legimus, forma ipsa ut finis principium est. Verum Geor-
15 gius nullo pacto rationem hanc potest probare, sed arguit contra Theodorum deducens illud absurdum, quod idem sit et non sit per contradictionem, si forma ullo modo pro fine intelligatur. Quam rem deridendam potius Theodorus existimavit, quam verbis refutandam. Coincidere etiam in idem tres illas causas, formam, finem
20 et unde motus, apud eundem legimus auctorem. Itaque si unde motus principium et natura est, sic forma quoque principium est et natura. Addo, quod forma principium est, quo res moveatur motibus proprie dictis, quod satis est, ut statuatur formam et esse et vocari naturam. Id Aristotelis quoque sententia manifestum est, qui libro secundo de
25 naturalibus rebus, dum ostendere nititur res naturales motus quietisque principium in se habere, motuum proprie dictorum exemplo utitur auctoris, alterationis, delationis, generationem vero omnino praeterit.

Quodsi quando generationem quoque ad naturam referens Aristoteles¹⁰ naturalem vocat mutationem, quandoquidem naturalis et secundum (=gr.9,11)
30 naturam est, ut quinto de rebus naturalibus libro ostenditur, non tamen ita hoc intelligendum est, quasi generatio proprie a principio fiat, quod in re sit, quae generatur. Etenim duobus modis res naturalis dicitur aut tamquam principium, quod in re, quae mutatur, insit, cui res violenta artificiosaque opponitur, aut quod via naturae consueta
35 fiat, cui res divinitus acta sive casus ex adverso constituitur. Generatio itaque hoc secundo modo, non primo dici naturalis potest. Haec doctissi-

10 ἢ καὶ M] V om. καὶ | 12 κατὰ . . . ὑπολαμβάνοντας M add. in marg. V in
textu | 38 ὄλην] M add. et del. στοιχεῖαν | 38 κινήσεις M add. et del. ἀρχὴ τῆς
κινήσεως

καὶ τὸ εἶδος ἐκείνῳ συμπύπτον ἀρχὴν εἶναι καὶ φύσιν. τούτοις δ' ἔτι προσθετέον καὶ τὸ ἀρχὴν εἶναι τὸ εἶδος τοῖς φυσικοῖς τε πράγμασι καὶ συνθέτοις τοῦ τὰς κυρίως κινήσεις κινεῖσθαι. τοῦτο δ' ἀρκεῖν πρὸς τὸ φύσιν αὐτὸ λέγεσθαι τε καὶ εἶναι, καὶ κατ' αὐτὸν Ἀριστοτέλη, ὃς ἐν τῷ β τῆς φυσικῆς εἰπὼν τὰ φυσικὰ »ἐν ἑαυτοῖς ἀρχὴν ἔχειν κινήσεώς τε καὶ στάσεως«, καὶ ὅπως 5

V 316 ἔχει, δηλῶσαι βουλόμενος παραδείγμασι ταῖς κυρίως κινήσεσι χρῆται, αὐξήσει τε καὶ ἀλλοιώσει καὶ τῇ κατὰ τόπον φορᾷ, γενέσεως οὐδ' ὅλως μνησθεῖς.

(= lat. 8, 10)¹¹

M 199 καὶ γάρ ἐστι φυσικὴ καὶ κατὰ φύσιν, ὡς ἐν τῷ ε τῶν φυσικῶν διδάσκει — οὐχ οὕτω μέντοι νοητέον, ὡς τῆς γενέσεως κυρίως, ἀπ' ἀρχῆς ἐνυπαρχούσης 10 τῷ γεννωμένῳ, γινομένης. διχῶς γάρ τι φυσικὸν λέγεται ἢ ὡς ἐξ ἐνυπαρχούσης ἀρχῆς τῷ μεταβάλλοντι, ὡς περ ἀντίκειται τὸ βίᾳ καὶ κατὰ τέχνην, ἢ ὡς κατὰ τὴν εἰωθυῖαν τῇ φύσει γινόμενον πρόοδον, ὡς τὸ ὑπὲρ φύσιν τε καὶ αὐτόματον ἀντίκειται. ἢ γένεσις οὖν λέγοιτ' ἂν φυσικὴ κατὰ τοῦτον τὸν δεύτερον τρόπον, οὐ κατὰ τὸν πρῶτον. οὕτω τοῖς περὶ ταῦτα σχολάσασι δοκεῖ σοφοῖς 15 τὰ προειρημένα. οὕτως ἡμεῖς παρ' αὐτῶν ἐδιδάχθημεν. κἀνταῦθα διὰ τὴν τοῦ προβλήματος δυσχέρειαν καὶ τὴν τῶν ἐντυγχανόντων ὠφέλειαν δεῖν ἡμῖν ἔδοξεν ἐκθεῖναι πλατύτερον. ἀλλὰ τὸ μὲν κατὰ Γεωργίου παρ' αὐτοῦ ἐκείνου εἰσενεχθέν ἐπιχείρημα οὕτω παρ' ἡμῶν λέλυται.

Κεφ. ι' "Ὅτι οὐκ ὀρθῶς ὁ ἐναντίος πειρᾶται μεταπεῖθειν τοὺς βουλο- 20 μένους φιλοπονώτερον τοῖς Πλάτωνος βιβλίοις προσκεῖσθαι.

10 Ὁ δὲ οὐκ αὐτὸς μόνον τῆς Πλάτωνος καταφρονεῖ σοφίας, ἀλλὰ καὶ τὸν φίλον αὐτῷ Ἡσαῖαν ταῦτο προτρέπει ποιεῖν καὶ τὰ δεινότατα αὐτῷ ἐπαρᾶται οἰόμενος εὐχεσθαι. καὶ τοῦτο μὲν ἴσως θαῦμα οὐδέν. τοιαῦτα γὰρ εἶωθε τοῖς φίλοις εὐχεσθαι. ἐκεῖνο δὲ καὶ πολλοῦ γέλωτος ἄξιον, ὅτι »οὐ βουλόμεθά 25 σε, φησί, φίλον ὄντα σφόδρα πλατωνίζεις, αὐτοὶ μὴδ' ὅλως πλατωνίζοντες.« ὡς περ ἂν εἰ ἔλεγεν· οὐ γὰρ βουλόμεθά σε σφόδρα φρονεῖν, αὐτοὶ σφόδρα ἀφραίνοντες. ἀλλ' οὐχ οὕτως, οὐχ οὕτως, ὦ ἄνθρωπε, οἳ τε ἐν Ἑλλάδι καὶ Ἀσίᾳ μετὰ Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλη γινόμενοι σοφοὶ ἄνδρες — οὗτοι δ' εἰσὶν ἀριθμοῦ κρείττους, ὧν οὐδεὶς ὃς μὴ Ἀριστοτέλη θαυμάζων Πλάτωνα σέβεται — 30 Ῥωμαίων τε καὶ Λατίνων ἀπάντων οἱ ἄριστοι, οἳ τε τῆς Ἑλλήνος, οἳ τε τῆς ἡμετέρας καὶ ὀρθῆς προϊστάμενοι θρησκείας. Κικέρων τε γὰρ Πλάτωνα ἐξαίρει πανταχοῦ. ὃ μὴδὲ Γεώργιον εἰκὸς ἀγνοεῖν, Κικέρωνι ἀντίτεχνον εἶναι αὐχοῦντα. Αὐγουστίνος τε αὐτὸν ὁ σοφώτατος ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους θαυμάζει. καὶ Βοέτιος δέ, ἀνὴρ φιλοσοφίας καὶ αὐτὸς ἐς τὰ μάλιστα τρῶφιμος, 35 οὗτός γε καὶ τὰς δοκούσας τοῖν φιλοσόφῳ διαφωνίας οὐδεμίαν περιέχειν διαφωνίαν ἐν τοῖς εἰς τὸ περὶ ἑρμηνείας Ἀριστοτέλους ἐξηγηματικοῖς ἐπαγγέλλεται ἀποδείξειν. ὃ δὲ μέγας Ἀλβέρτος, τῶν νέων τούτων φιλοσόφων ὁ ἄριστος καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ἐν φιλοσοφίᾳ πατήρ τε καὶ καθηγεμών, καίτοι Ἀριστοτέλει πανταχοῦ συνιστάμενος — οὐδὲν γὰρ πω τῶν τοῦ Πλάτωνος, 40 οὐδὲν τῶν Πλατωνικῶν εἰς τὴν ἰδίαν εἶχον Λατῖνοι μεταβεβλημένον φωνήν —

M 199^v
V 316^v

morum virorum sententia est. Sic nos ab illis accepimus. Quod latius hoc loco censuimus explicandum, ut quaestionis determinatio dilucidior fieret.

Caput IX.

5 At Georgius non modo contra Platonis sententiam disputat, 9
sed etiam Hesaiam, ad quem scribit, hortatur, ut doctrinam Platonis (= gr. 10)
contemnat ac pro nihilo habeat. Optat praeterea ei, ne huius philosophi
disciplinam imbibat. Quod equidem non admiror. Sic enim imprecari
bona amicis Georgius consuevit.

10 Illud vero imprimis risu dignum est, quod: »Te, inquit, amicum
non patimur Platonem admodum sequi, quem nos nullo pacto sequi
voluimus.« Quod perinde est, ac si diceret: Te enim amicum non pati-
mur aliquid scire, cum nos nihil sciamus. Atqui non ita sentiunt
doctissimi viri, qui post Platonem atque Aristotelem tam in Asia quam
15 in Europa claruere, quos longe plures esse constat, quam ut hoc loco
enumerari possint. Nemo sane inter eos est, qui non admiretur Aristo-
telem, non colat venereturque Platonem. Nam ut Graecos praeteream,
nonne M. Tullius Platonem omnibus locis mirum in modum extollit?
Quod ignorari a Georgio profecto turpissimum est, cum se Ciceronis
20 aemulum faciat. Augustinus vero, inter doctores nostrae religionis sapien-
tissimus, Platonem quidem supra ceteros omnes philosophos admiratur.
Boëthius etiam philosophiae studiosissimus Platonis disciplinam praedi-
cat, eamque usque adeo sequitur, ut in libro, quo opus Aristotelis *περὶ*
ἑρμηνείας exposuit, multa in quibus dissentire a Platone Aristoteles
25 videtur, nullam continere discordiam pollicitus sit ostendere. Quid
Albertum memorem, cui ob excellentem inter recentiores philosophos
doctrinam Magni cognomentum fuit? Hic quamquam omnibus fere
locis Aristotelem sequitur — nihil enim tunc Platonicae disciplinae in
latinam linguam conversum habebatur — tamen vi quadam veritatis
30 cogitur laudare Platonem propter paucissima quaedam, quae ex libris
Procli interpretata perlegerat. Itaque neminem posse in philosophia
perfectum esse fatetur, nisi se utriusque philosophi doctrina excoluerit
et tam Platonis quam Aristotelis sententiam diligenter secutus philo-
sophetur. Georgius vero longe aliter sentit et disciplinam Platonis

---

35 Βοήτιος Μ Βοήτιος V

5 Arist. Phys. β 1. 193b, 14. | 25 Georg. Trap. Ep. ad Hesaiam, *supra* 106,
13 sq. | 32 cf. Cic. Orat. 19. De orat. I 11, 17. Brut. 31. Tusc. I 22. De fin. V 3, |
34 cf. Aug. Contra Iulian. V 15. De civ. dei 8, 4. 12. 13.

Mohler, Kardinal Bessarion. III.

ὕπ' αὐτῆς ὁμῶς τῆς ἀληθείας ἀναγκαζόμενος ἔκ τινων ὀλιγίστων, ὧν ἀνέγνω, Πλατωνικῶν — εἶχον γὰρ τὴν θεολογικὴν τότε τοῦ Πρόκλου στοιχείωσιν ἠρμηνευμένην — κάκ τῶν περὶ αἰτιῶν οὐκ οἶδ' ὅτῳ συγγεγραμμένων λόγων διαρρήδην ἐν τοῖς μετὰ τὰ φυσικὰ λόγοις αὐτοῦ φησιν μὴ ἂν τινα δύνασθαι γενέσθαι φιλόσοφον ἀκριβῆ, μὴ καὶ τὴν ἀμφοῖν τοῖν φιλοσόφοιν παιδείαν τε 5 καὶ φιλοσοφίαν ἠσκημένον καὶ ἀκριβῶς πεπαιδευμένον τὰ δόγματα. οὐκ ἂν, εἰ γε κατὰ Γεώργιον, τοῦ μηδενὸς ἦν ἀξία καὶ οἷα πρὸς ὀνειδούς εἶναι. ἀλλ' ἐκεῖνος μὲν γνοίη ποτὲ τὰληθές· γινώσεται δὲ ὅτε καὶ ἑαυτόν. ἡμεῖς δὲ θαυμάζωμεν μὲν Ἀριστοτέλη, θαυμάζωμεν δὲ Πλάτωνα καὶ τοὺς ἀμφοῖν ἐπιόντες λόγους καρποίμεθα τὴν ἐκεῖθεν ὠφέλειαν, πολλὰ Γεωργίῳ καὶ τοῖς κατ' 10 ἐκεῖνον χαίρειν εἰπόντες.

4 cf. Albert. M. *Metaph.* I 5, 15. ed. A. Borgnet VI p. 113 a.

spernendam vituperandamque existimat. Sed utinam veritatem aliquando intelligat. Intelliget autem, cum nosse se ipsum poterit. Nos autem admiremur quidem Aristotelem, admiremur etiam Platonem et ex utriusque disciplina, quantum possumus, fructum haurire conemur, Georgium et qui Georgio similes sunt, cum eorum moribus relinquentes.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΔΗΣ

BESSARIONIS NICAENI
ADVERSUS PLETHONEM
DE SUBSTANTIA.

Die nachfolgenden Ausführungen Bessarions, ein „loses Blatt, keine Abhandlung“, richteten sich an Theodoros Gazes, um ihn zu einer Erwiderung an Plethon zu veranlassen. Plethon hatte in seiner Schrift „De Platonis et Aristotelis philosophiae differentia“ (Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται, bei Migne, PG 160, 889—932) die Unterschiede zwischen Aristoteles und Platon gekennzeichnet und sich hierbei zugunsten Platons ausgesprochen. Im 4. und 5. Kapitel hatte er insbesondere die aristotelische Auffassung vom Substanz- und Allgemeinbegriff und dessen Verhältnis zu den Einzeldingen (τὸ καθόλου, τὸ κατὰ μέρος) abgelehnt. So sehr Bessarion seinen Lehrer Plethon und über ihn hinaus Platon selber schätzte, so war er doch hiermit nicht einverstanden. Deswegen sollte nun Gazes den Aristoteles verteidigen oder, was Bessarion noch mehr entsprach, die „Übereinstimmung der beiden antiken Philosophen“ aufweisen. Vgl. dazu Allatius De Georgiis p. 387, ferner meinen Band I 393 f.

Die Schrift ist in folgenden Handschriften überliefert:

- a) Venedig, Cod. Marc. gr. 527, fol. 45—45^v=M.
- b) Venedig, Cod. Marc. gr. 589, fol. 62—62^v.
- c) Rom, Cod. Vat. gr. 1428, fol. 66^v—67.
- d) Rom, Cod. Vat. gr. 1393, fol. 87—87^v.
- e) Rom, Cod. Ottobon. gr. 27, fol. 84^v—85.
- f) Florenz, Bibl. Laur. Plut. 10. Cod. gr. 14, fol. 69—69^v.
- g) Mailand, Bibl. Ambr. Cod. gr. P 119 sup. fol. 34—35^v.
- h) Mailand, Bibl. Ambr. [SQ] Cod. gr. T I. 6, fol. 25—26^v.
- i) München, Cod. Mon. gr. 27, fol. 84^v—85.

Die älteste Niederschrift bietet die bekannte Sammelhandschrift Bessarions Cod. Marc. gr. 527. Auf ihr beruht auch die vorliegende Erstausgabe. Ein Vergleich mit mehreren der weiter genannten Handschriften erweist, daß es sich bei diesen durchweg um spätere Abschriften handelt, die wohl die mannigfaltigsten Schreibfehler enthalten, aber keine Bereicherung für den Text bieten.

Πρὸς τὰ Πλήθωνος πρὸς Ἀριστοτέλη περὶ οὐσίας.

Εἴ τις ἀπλῶς τε ἅμα καὶ ἀκριβῶς ἐθελήσειε τὴν Πλήθωνος πρὸς Ἀριστο- 1
τέλη περὶ οὐσίας ἀμφισβήτησιν διῶδειν, ἐν ἧ τοῦ Ἀριστοτέλους τὰς καθ' 5
ἕκαστά τε καὶ κατὰ μέρος οὐσίας μάλιστα καὶ πρώτας καὶ κυριώτατα τιθε-
μένου εἶναι οὐσίας, οὐ τὰ καθόλου γένη τε καὶ εἶδη, Πλήθων αὐτοῦ ὡσανεὶ
πᾶν τούναντίον τοῖς οὔσι λέγοντος ἐπιλαμβάνεται, ὡς δὴ τὰς καθόλου οὐσίας
μάλιστα τε καὶ κυριώτατα κατ' αὐτόν τε καὶ Πλάτωνα οὔσας οὐσίας καὶ
πρώτας οὐσίας καὶ τὰ μάλιστα τε καὶ πρώτως ὄντα, ἴστω τὸ ζήτημα τοῦτο
10 εἰς ταῦτόν τῳ περὶ ἰδεῶν ἦκειν λόγῳ. ✕

Ὅντων μὲν γὰρ εἰδῶν καὶ παραδειγμάτων αὐτῶν ἐν τῇ φύσει ἐστώτων, 2
ἢ βούλεται Πλάτων, κἂν καὶ μάλιστα οὐσίας αὐτὰ εἶναι θετέον, ἅτε δὴ καὶ
πρώτως ὄντα καὶ μάλιστα ὄντα καὶ τῶν τῆδε αἰτιὰ τε καὶ ἀρχέτυπα — αἴτιον
γὰρ αἰτιατοῦ καὶ αἰώνιον ἐπικήρου μᾶλλον τε ὄν καὶ τιμιώτερον ὄν, καὶ τοῦ
15 γινομένου μὲν, αἰεὶ ὄντος δὲ μηδέποτε τὸ μὴ γένεσιν ἔχον, ὄν δὲ αἰεὶ πολλῶ
δήπου πρεσβύτερόν τε καὶ τιμιώτερον καὶ φύσει καὶ τάξει καὶ πᾶσι δὴ τρόποις·
εἰ δ' ὁ περὶ αὐτῶν λόγος τερετίσματά τε εἶη καὶ οὐδὲν ὑγιές, Ἀριστοτέλης
τὰ κατὰ μέρος οὐσίας προτιθεὶς τῶν καθόλου, ἄριστα οἴεται — εἴ γε αὐταὶ
μὲν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ὑφεστήκασιν, καὶ χωρὶς αὐτῶν οὐδ' ἂν εἶεν ἐκεῖναι.
20 αἰ δ' ἐξ ἀφαιρέσεώς τε καὶ ἐπινοία τὸ εἶναι ἔχουσι, καὶ μάλιστα εἰ τὸ ἐπὶ
τοῖς πολλοῖς καθόλου νοήσεως. ὥστε τοῦ περὶ ἰδεῶν λόγου ἀκινήτου Πλάτωνι
καὶ αὐτῳ Πλήθωνι μένοντος ἀληθεύει Πλήθων, Ἀριστοτέλης μεμφόμενος.
εἰ δ' ἐκεῖνος ἐλεγχθήσεται, μετ' Ἀριστοτέλους ἡ νίκη.

Εἴ τις οὖν συνηγορῶν Ἀριστοτέλει Πλήθωνα ἐλέγχειν βούλοιτο, πρὸς 3
25 τὸν περὶ ἰδεῶν λόγον ἐνιστάσθω πρῶτον κάκεινον ἐλεγχέτω· ἄλλως γὰρ
μάτην τε ἂν πονοίη καὶ δρώη ὄλως οὐδέν. καὶ αὕτη πρώτη τε καὶ κυριώτατη
Ἀριστοτέλους συνηγορία. δευτέρα δέ, εἴ τις αὐτὸν φαίη — ἐρεῖ δὲ τάληθές —
λογικῶς αὐτὸν ἐν τῇ λογικῇ περὶ τῶν ὄντων σκεπτόμενον ἀφείσθαι μὲν τῶν
ἰδεῶν ὄλως, ὡς εἰ καὶ εἶεν οὐδὲν πρὸς τὸν λόγον οὔσας, περὶ δὲ τῶν αἰσθητῶν M 45^v
30 δὴ τούτων οὐσιῶν καὶ τοῦ ἐννοηματικοῦ τε καὶ ἐπινοία μόνον καθόλου σκέ-
πτεσθαι. τοῦτο καὶ γὰρ εἶναι τὸ τῶν καθ' ἕκαστα συνωνύμως κατηγορούμενον.
τὸν γὰρ ἰδανικὸν ἄνθρωπον οὐκ ἂν συνωνύμως ἢ ἄνθρωπον τουδί τοῦ ἄν-
θρώπου κατηγορεῖσθαι.

Καὶ αὐτοῖς γὰρ Περιπατητικοῖς δοκεῖ περὶ τινῶν τῶν αὐτῶν ἐξεῖναι 4
35 λογικῶς τε καὶ φυσικῶς καὶ θεολογικῶς σκέπτεσθαι. περὶ γὰρ τῶν ἰδεῶν
λόγου χάριν λογικῶς μὲν ἂν τις διαλήψαιτο περὶ τοῦ ἐπὶ τοῖς πολλοῖς εἶδους

τὸν λόγον ποιούμενος. φυσικῶς δὲ περὶ τοῦ ἐν τοῖς πολλοῖς, ὃ δὴ καὶ λόγος καὶ τὸ τί ἦν εἶναι τῶν αἰσθητῶν ἐστὶ. θεολογικῶς δὲ περὶ τοῦ πρὸ τῶν πολλῶν καὶ τῶν πολλῶν αἰτίου καὶ ἀρχετύπου καὶ παραδείγματος θεωροῦντα, ὃ καὶ πρώτην καὶ μάλιστα καὶ κυριώτατα οὐσίαν καὶ ὄντως οὐσίαν εἶναι οὐδεὶς οὐχ ὁμολογήσειε, καὶ αὐτὸν ὄρων Ἀριστοτέλη ἐν τῷ τῶν μετὰ τὰ φυσικά 5 λ τσαῦτά τε καὶ τοιαῦτα περὶ τῆς αἰδίου οὐσίας φιλοσοφοῦντά τε καὶ θεολογοῦντα.

Ταῦτα εἰρήσθω μὲν τοῦ ὑποδειῖξαι ἕνεκα τὴν οἴσουσαν ἂν πρὸς τὸ ποθοῦμενον τέλος ὁδὸν τοὺς ἐφιεμένους ἂν ἢ Ἀριστοτέλει κατὰ Πλήθωνος συνηγορήσαι, ἢ Ἀριστοτέλει καὶ Πλάτωνα, ταῦτό δ' εἰπεῖν καὶ Πλήθωνα, τοῖς 10 νοήμασι δεῖξαι συμφώνους, καὶ ῥήμασι διενηνόχαιον. τοῦ λοιποῦ δὲ τοῖς βουλομένοις ἂν τοῦτον ἀπαδύσασθαι τὸν ἀγῶνα, προσεκτέον τε τὸν νοῦν καὶ τοῖς ὀρθότερόν τε καὶ βέλτιον ἂν ἐροῦσι προσθετέον ψῆφον.

8 cf. Arist. Metaph. λ 6. 1071b—1072a.

THEODORI GAZAE
ADVERSUS PLETHONEM PRO ARISTOTELE
DE SUBSTANTIA.

Mit dieser Schrift kam Theodoros Gazes der Anregung nach, die Bessarion in seiner Skizze *Πρὸς τὰς Πλήθωνος πρὸς Ἀριστοτέλη περὶ οὐσίας* gegeben hatte. Gazes verteidigt hier Aristoteles gegen Plethons Auffassung. L. Stein hielt die Schrift für einen Dialog zwischen Plethon und Theodoros. Doch sind die dem Text vorgesetzten Namen lediglich Stichworte zur leichteren Einführung des Lesers. Die Schrift war dem Mönch Hesaias gewidmet. Mit ihr wurden die nachfolgenden Auseinandersetzungen durch Michael Apostolios und Andronikos Kallistos eingeleitet.

Die hier vorgelegte Erstausgabe beruht auf folgenden Handschriften:

- a) Mailand, Bibl. Ambr. [SQ] T I 6, fol. 1—7 = T.
- b) Mailand, Bibl. Ambr. B 141 sup. fol. 1—40 = B.
- c) Mailand, Bibl. Ambr. F 88 sup. fol. 67—71^v = F.
- d) Mailand, Bibl. Ambr. D 118 inf. fol. 125—129^v = D.

T (Cod. chart. 15,2 × 10,2 cm, 24 fol. XV saec. ex. vel XVI saec. in.). Von fol. 24 an ist ein ungefähr gleich großer Inkunabeldruck mit Plethons *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται* beigegeben. Die einzelnen Stücke der Handschrift (außer der vorliegenden noch Theodoros' *De fato*,¹ ein Brief Bessarions an Gazes² und Bessarions *Περὶ οὐσίας*³) sind von verschiedener Hand geschrieben. Die Abhandlung Gazes' *Adversus Plethonem* ist recht sorgfältig geschrieben. Was die Güte des Textes anlangt, steht T an erster Stelle. Vor allem bietet T den Schluß der Abhandlung, den die übrigen alle weglassen.

B (Cod. chart. 32,5 × 21,8 cm, 32 fol. XV saec. ex.) enthält neben der vorliegenden Abhandlung noch die in diesen Streit gehörende Schrift des Andronikos Kallistos⁴ sowie die im Zusammenhang hiermit stehenden Briefe von Nikolaus Sekundinos und Bessarion,⁵ schließlich eine Streitschrift des Gemistos gegen Scholarios. In der Textgestalt der vorliegenden Schrift kommt B von allen Handschriften dem T noch am nächsten, zeigt aber auch Verschlechterungen.

¹ S. unten S. 236.

² Bessarions Briefe n. 35.

³ S. oben S. 148—150.

⁴ S. unten S. 171.

⁵ Bessarions Briefe n. 51.

F (Cod. chart. 21,7 × 14,5 cm, 356 fol. XV saec. ex. vel XVI saec. in.) enthält eine Sammlung philosophischer Schriften teils antiker, teils byzantinischer Herkunft. Im fraglichen Text zeigt F bedeutendere Verschlechterungen und Auslassungen, trägt aber auch einmal zur Verbesserung der übrigen bei.

D (Cod. chart. fol. 1 bis 122: 34,5 × 23,2 cm; fol. 123 bis 160: 28,3 × 18,2 cm; fol. 161 bis 164: 34,5 × 23,2 cm, XVI saec.) enthält namentlich Schriften und Briefe von Theodoros Gazes und Bessarion. Die Schrift des gesamten Kodex ist sehr unterschiedlich. D stellt die schlechteste Überlieferung dar.

Die Überlieferung des Textes erscheint im allgemeinen mangelhaft. Mehrfach sind hinsichtlich seiner Richtigkeit Bedenken am Platz, falls man nicht Flüchtigkeiten des Verfassers annehmen will.

Über den Gang dieser schriftstellerischen Fehde vgl. Band I 393 bis 396. Über Gazes' Leben und Schriften: M. Boivin, *La querelle des philosophes du quinzième siècle: Mémoires de littérature de l'Académie des Inscriptions*. II (Paris 1736) p. 715—729 (enthält teilweise Übersetzungen aus dem Briefwechsel Michaels und Bessarions). E. Legrand, *Bibliographie Hellénique I* (Paris 1885) p. XXXI ss. Die fraglichen Auseinandersetzungen sind bei Legrand (I p. XXXVI) infolge der fehlenden Unterlagen völlig irrig dargestellt. L. Stein, *Der Humanist Theodor Gaza als Philosoph: Archiv für Geschichte der Philosophie*. II (Berlin 1889), S. 425—458. — A. Gercke, *Theodoros Gazes. Festschrift Greifswald 1903*. — Stein bietet in seinem Beitrag recht dankenswerte Angaben über Handschriften. Seine Einreihung der fraglichen Schriften, ihre zeitliche Ansetzung, ebenso ihre Anspruchnahme für diesen oder jenen Verfasser ist, wie Gercke zu mehreren Malen zeigt, überaus willkürlich und abwegig, da Stein von diesen Schriften nur die Überschriften und allenfalls einzelne Sätze gekannt hat. Gercke, der erstmals gründlich in den Stoff eingedrungen ist, wird durch die nachfolgenden Veröffentlichungen und durch früher Gesagtes (Band I 359 ff., II p. VII f.) überholt, auch seine dort gegebenen auszugsweisen Veröffentlichungen aus Handschriften.

Gedruckte Schriften von Gazes: *Institutionis grammaticae libri IV* (die erste griechische Grammatik des Abendlandes) Basel 1540 u. ö. — *Laudatio canis*, bei Migne PG 161, 985—988. — *De origine Turcarum* ebd. 997—1006. — Eine Beschreibung der Hagia Sophia bei I. Fr. Boissonade, *Anecdota Graeca e Codicibus Regiis descripta*. V (Paris 1883) p. 59. — Einzelne Briefe bei Migne PG 161, 1005—1014. Boissonade l. c. V 377 ss. Th. Klette, *Beiträge zur Geschichte und Litteratur der italienischen Gelehrtenrenaissance III* Greifswald 1890. E. Legrand, *Cent-dix lettres grecques de François Filelfe*. Paris 1892, p. 329 ss. Vgl. auch vorliegenden Band: Briefe.